

УДК 94(4)=(16).001 „17/18”

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ СЛОВ'ЯНСЬКОГО ПРОБУДЖЕННЯ

Бевзюк Є.В. (Ужгород)

У статті досліджуються проблемні питання, що впливають з розповсюдженого ототожнення методології з методами дослідження історії. Але методологія історії – це, швидше, та частина історичної науки, що присвячена принципам і категоріям історичного пізнання. До того ж, це філософська дисципліна, тому що має справу з поглядами, що носять по суті світоглядний характер, а тому тісно переплелася з основними поняттями історичної науки. У методологічному плані дослідження проблеми слов'янського пробудження і науково-філософські підхід до розв'язання різноманітних проблем славістики до середини 80-х років ХХ ст. не викликали дискусій, що було логічним наслідком пануванням однієї марксистської ідеології у історичній науці. Далі, життя і професійна практика дослідника історика-славіста ставить перед ним нову складну проблему особистої світоглядної перебудови в умовах ідеологічного плюралізму і глобальних викликів.

Ключові слова: слов'янське пробудження, історичне дослідження, методологія історії, славістика.

Слов'янський ареал з давнини відрізнявся значною етнічною, культурною і релігійною строкатістю, а також напруженістю у відносинах між різними етнічними групами населення. Звідси – багатство можливих наукових тем та публіцистичних історичних сюжетів, значна кількість дослідницьких підходів до минулого слов'янства. Все це дає достатню кількість матеріалу для розробки методів наукового пізнання, хоча при цьому існує певна тенденція методологів до самоізоляції у колі улюблених абстракцій без співвіднесення останніх з емпіричним матеріалом і реальною практикою предметних наукових досліджень.

Інколи у науковій славистиці залишається досить розповсюдженим ототожнення методології з методами дослідження історії. Але методологія історії – це скоріше та частина історичної науки, що присвячена принципам і категоріям історичного пізнання. До того ж, це філософська

дисципліна, тому що має справу з ідеями, що носять, по суті, світоглядний характер, а тому тісно переплелася з основними поняттями історичної науки. Разом з тим, усі історичні поняття не є назавжди аксіоматичними. Вони розвиваються та вдосконалюються з поглибленням суспільних процесів. Тому, методологія історичної науки – це динамічна гуманітарна сфера, в якій особливо відчутний зв'язок історії з іншими науками і, насамперед, з філософією. Крім того, основні поняття історії як гуманітарної науки з причин її суспільного характеру носять філософську сутність. Таким чином, методологія історичної науки фактично знаходиться на стику з філософією. Предметом останньої вважається дослідження загальних законів розвитку природи, пізнання, людини і світу.

Методологія історичної науки – це складний багатогранний феномен з систематизації широкого гуманітарного комплексу, який здійс-

носє послідовний вплив на різні сторони дослідження розвитку і становлення всіх сторін людської цивілізації.

На сьогодні в історичній науці, і в тому числі славистиці існують різні дефініції поняття наукова методологія. Наприклад, згідно визначення І.Д. Ковальченка: „Методологія є теорією науково-пізнавальної діяльності, що спрямована на вивчення і розробку методів наукового пізнання. У цьому плані методологія, безсумнівно, повинна розглядатися як складова частина гносеології, на що і вказується у ряді досліджень. У гносеології методологія виступає як вчення про методи пізнання, тобто як теорія методів, тому що саме вона, спираючись на онтологічне і гносеологічне знання, перетворює та переносить його у дослідницьку сферу, визначає також характер постановки проблеми, вибір адекватних шляхів (підходів) і принципів її вирішення, і переведення цих принципів у систему нормативних і регулятивних вимог” [3, с.37]. Не менш точно резюмує сутність методології академік РАН В.М. Кудрявцев. Він пише, що „методологія науки являє собою систему принципів наукового дослідження, основних підходів до вивчення його предмета, аксіом, що є вихідними пунктами на шляху пізнання” [4, с.3].

Таким чином, ідеї у процесі реконструкції минулого, а точніше відтворення історичної істини за допомогою певного методу дослідження мають фундаментальне значення для осмислення складних історичних структур і процесів. Складність динамічної системи суспільного розвитку слов'янських народів, багатфакторність різних ідейно-теоретичних впливів стали чинником становлення своєрідності етнокультурних етапів, кожний з яких відрізнявся хронологічною тривалістю. Багатовікова етносоціальна система слов'ян до сих пір демонструє своєрідність ідейних і ідеологічних форм на тлі загальності процесу європейської еволюції. Визначити чітку хронологію початку і закінчення різноманітних етносоціальних процесів досить складно, однак за допомогою методології їх можна уніфікувати, розподілити в історичному часі на різні періоди, стадії і фази. Звідси, „методологія науки переслідує два завдання: основне і похідне; основне полягає в тому, щоб встановити ті принципи, які лежать в основі науки, і в силу яких вона отримала своє значення; наступне похідне завдання зводиться до того, щоб дати систематичне знання про ті методи, за допомогою яких що-небудь досліджується. Подібно до методології будь якої іншої галузі науки, методологія історії, зрозуміло, ставить собі ті ж завдання: вона прагне дати теорію історичного знання і з'ясувати методи історичного дослідження” [8, с.6].

Пристаюючи до розкриття теми, ми, безумовно, стикаємося з необхідністю теоретичного осмислення проблеми, тому що останнє дозволяє

узагальнити абстрактно-логічні дефініції науковців-попередників і сприяє досягненню мети – розуміння категорії “національне пробудження”, яка є складним феноменом. Метою теоретичної абстракції є ілюстрація перебігу, генезису і специфіки розвитку категорій з позицій об'єктивності та детермінізму. Можна стверджувати, що в історичній науці діють такі закономірності: по-перше, це власний розвиток історичної науки з її іманентною еволюцією в рамках цивілізації; по-друге, вплив на неї суспільства, в межах якого ця ланка знань розвивається. Такі закономірності, незважаючи на їх відносність, носять універсально-методологічний характер і конкретизуються у практиці, що адекватна часу.

Але проблема наявності законів у історичній науці була і до цього часу залишається у сфері наукових дискусій. Прихильниками присутності в історії законів і повторювальних закономірностей були передусім марксистичні. Не відкидаючи наявності певного суб'єктивного фактору, прихильники історичного матеріалізму стверджують, що „в історії суспільства діють люди, обдаровані свідомістю, у них існують бажання і пристрасті, вони ставлять собі визначені цілі. Але, яким би важливим це судження не було для історичного дослідження, – особливо окремих епох і подій, – воно зовсім не змінює того факту, що хід історії визначається загальними законами. Зіткнення багаточисельних прагнень і окремих дій призводять в області історії до стану, цілком подібному тому, що панує у несвідомій природі. Дії мають відому бажану мету, але результати, що випливають з цих дій, часто зовсім не бажані. А якщо вони, можливо, і відповідають бажаній меті, то, врешті, вони несуть із собою далеко не одне те, що було бажаним. Таким чином, здається, що загалом випадковість панує і в історичній галузі. Але де на поверхні панує випадковість, там сама ця випадковість завжди виявляється підлеглою внутрішнім, прихованим законам. Уся справа в тому, щоб відкрити ці закони” [19]. Таким чином, згідно марксизму, історичний алгоритм діалектики слов'янського світу визначається існуючими законами і, відповідно, може бути достатньо передбачуваним. На нашу думку, історичні процеси, не маючи стовідсоткової обов'язковості всіх етапів розвитку. Це, швидше, мрія педанта, який, засвоївши яку-небудь певну теоретичну схему, намагається розкласти історичні факти „по полицях” прийнятої класифікації.

Об'єктивні закономірності розвитку слов'янських суспільств, що склалися в результаті складного мімесису різних сторін історичної дійсності – політики, ідеології, економіки, соціальних структур, не можуть бути безпосередньо зведені до дії законів, що досліджуються історичною наукою. У суспільній сфері діють різні за своєю мораллю та поглядами індивідуу-

ми, а тому надання суспільному факту, або у нашому випадку – процесу слов'янського пробудження певної обов'язкової для всіх слов'янських етносів дії, буди не до кінця вірним. Хоча, у той же час, наявність певної схожості, повторюваності історичних процесів завжди має деякий логічний зміст. Крім того, природний детермінізм (географічне положення, природні ресурси, клімат) також справляють суттєвий вплив на динаміку суспільних процесів. Інколи навіть досить далекі від виробничої сфери суб'єктивні фактори можуть істотно вплинути на суспільно-історичний розвиток. Це пояснюється, насамперед, самою специфікою соціальних відносин, де особливо важко винайти повторюваність тих або інших процесів, а тому закони в історичній науці і славістиці зокрема – це, швидше, певні «тенденції», реалізація яких залежить від суспільних обставин, їх об'єктивних і суб'єктивних складових.

Своєрідність історичного етапу, що припав на кінець XVIII – першу половину XIX ст., дозволяє говорити про наявність загальної тенденції розвитку та піднесення національних культур. Вона стала певною закономірністю майже для всіх європейських народів. Більш того, Європа XIX ст. стало демонструє наскрізні «тенденції загальності». Це проявилось не тільки у наполеонівських війнах і спробі уніфікувати завойований простір; а й у післявоєнному устрої Старого світу на основі рішень Віденського конгресу і спробі встановити відповідну колективну систему безпеки; у зростаючому значенні національних економік на фоні їх стійкої експансії за межі власних державних кордонів, а також в інтернаціоналізації гуманітарної сфери. Але паралельно відбувався процес регіоналізації, компонентами якої є не тільки політична, економічна, а також і національно-культурна складова. Саме остання проявилася у слов'янських народів у вигляді процесу етнічної модернізації і усвідомлення своєї рівності у мультикультурній спільноті. Фактично слов'янське пробудження стало закономірною тенденцією соціального європейського розвитку.

У методологічному плані дослідження різноманітних проблем славістики до середини 80-х років XX ст. не викликало дискусій у Радянському Союзі, що було логічним наслідком пануванням однієї марксистської ідеології в історичній науці. А тому цілком логічним у рамках марксистської методології був висновок директора Інституту слов'янознавства і балканістики акад. Д.Ф. Маркова про те що, „одне з найважливіших методологічних питань історії слов'янознавства, як й історії інших наук, пов'язане з правильною оцінкою співвідношення між внутрішніми закономірностями розвитку даної галузі науки і впливу загальних історичних умов, тобто факторів соціально-політичних і ідейних, без враху-

вання яких неможливо ні правильно оцінити найбільш істотні поворотні пункти у розвитку славістики, ні точно визначити саму суть процесів, що розглядаються” [9, с.15-16].

Але панування однієї марксистської методологічної конструкції у історичній науці дозволяє говорити про наявність кризи історичних знань і в тому числі про звуження тематичного поля славістичних досліджень. Марксистська методологія у славістиці в її догматизованій та вульгаризованій формі стали тим загальнообов'язковим „прокрустовим ложем”, у яке історики-професіонали протягом декількох поколінь повинні були втискувати результати своїх досліджень. Існуюча ситуація, певним чином, пояснюється тим, що у Радянському Союзі, з „владної подачі” не існувало розбіжності між марксизмом як офіційною ідеологією, з одного боку, і науковою теорією – з іншого.

Звідси, з часом, склалася небезпечна для славістичної науки ситуація перманентного нігілізму та бездумного заперечення всього попереднього. При цьому, вироблений у руслі модернізації історичної науки новий професійний інструментарій залишався практично не засвоєним цілим рядом радянських дослідників. Сформований протягом багатьох років догматичний світоглядний алгоритм призводив до заперечення навіть того, про що наші окремі історики інколи мали достатньо приблизну уяву, а тому кожна сприйнята „новація” вводилася у статус „нової істини” в останній інстанції. При цьому до забуття прирікався увесь попередній розвиток радянської славістики. Звідси, огульне заперечення історичного матеріалізму та відмова використовувати марксизм у якості певної методології для історичних досліджень. На проблему необхідності нового наукового осмислення марксистської методології, на сторінках журналу «Нова та новітня історія» вказали В. Кузіщин, Р. Ланда, Ю. Семенов, Н. Смоленський, Н. Тер-Акопян, [5; 7; 15; 16].

Ідеологічний марксизм у якості суспільної теорії привніс до славістичної науки цілий ряд недоліків, між яких науковий консерватизм, гегемонізм і редукціонізм. Консерватизм у суспільній методології сприяв консервації накопиченого, а головне захисту теоретичних постулатів від проникнення нових концептуальних поглядів на суспільні процеси. Марксистська теорія гегемонізму спирається на презумпцію раціональності матеріалістичної природи суспільного буття і, відповідно, матеріальної детермінанти процесів, що відбуваються в надрах такого складного соціального феномену, як етнос. У зв'язку з цим складні етнічні процеси й історичні явища, які не могли органічно вписатися в існуючі рамки офіційної стадіальності, були проголошені ненауковими і розглядалися як маргінальні теорії буржуазних опонентів. Наприклад, етнічна еволюція

втискувалася у стадіально-марксистський ланцюг – феодальна народність, буржуазна нація, радянський народ. Певну невизначеність викликає марксистська концепція слов'янського національного пробудження, яка, з одного боку, підкреслювала етнічну спорідненість суспільно-політичних процесів у слов'ян, а з іншого – фактично більше ніж на століття відокремлювала слов'янські етноси від схожих процесів пробудження в інших європейських народів і, тим самим, порушувалася гармонія загальності процесів у надрах суспільної формації.

На нашу думку, марксистська парадигма соціальних змін не може до кінця пояснити всю складність етнічних процесів і процесів відродження у слов'янському середовищі. Поняття „парадигма” вживається автором як сукупність переконань, цінностей. Саме поняття „парадигма” було обґрунтовано теоретиком-філософом наукових революцій Т. Куном у праці „Структура наукових революцій” [6]. У нашому випадку парадигма розглядається, швидше, як світоглядна і дослідницька установка, яка у значній мірі залежить від активної і зваженої позиції суб'єкта досліджень. На думку автора, проблема методологічної кризи у сучасній історичній науці, і в тому числі й славистиці, пов'язана не зі швидкістю змін парадигм у суспільних науках, а, швидше, з відсутністю наукової толерантності до своїх методологічних опонентів, яких „оновлені” історики інколи підводять до рангу ідеологічних опонентів.

Сьогодні для науковців гуманітарної сфери цілком доречно постало питання: що ж прийшло на зміну войовничій догматиці марксистської методології? Якщо розглядати історика-дослідника в якості „розумного віддзеркалення” свого часу, то цілком логічно напрошується висновок про те, що його праці не можуть не нести на собі ознак епохи. Тому не випадково, що більшість дослідників дотримується думки про існування прямої світоглядної, ідеологічної та екзистенціальної залежності історика від сучасності. Бачення минулого і розуміння перспективи в остаточному підсумку визначається наявним історичним буттям, в умовах якого творить дослідник. Змінюється історична перспектива, відповідно зміщується „точка відрахування” для творця наукової парадигми, а „вже написана” історія набуває іншого вигляду, отримуючи нову оцінку. Це переосмислення, в тому або іншому ступені торкається всього історичного процесу, арсеналу історичної науки і особливо впливає на зміну методології історичного пізнання. Фактично, суспільна і професійна практика дослідника-історика ставить перед ним нові складні проблеми світоглядної перебудови.

Особливо гостро проблема світоглядної еволюції перед вітчизняними гуманітаріями стала в часи розпаду біполярної системи міжнарод-

них відносин і відмови від єдиної марксистської ідеологічної домінанти. В цей час значна частина вітчизняних і зарубіжних істориків опинилася у стані методологічної розгубленості. Не можна не помітити також тих глибоких змін, що відбувалися і відбуваються у професійній, дослідницькій свідомості істориків. Методологічні проблеми у перехідний період обговорювалися на різноманітних наукових форумах, а результати дискусій заявлялися на сторінках спеціалізованих періодичних видань, у публікаціях матеріалів конференцій, у конкретно-історичних дослідженнях.

В історичній періодиці з'явилася значна кількість полемічних, а інколи і емоційних виступів. Відбулися серйозні теоретичні дискусії у журналах „American Historical Review”, „History and Theory”, „Journal of Modern History” і багатьох інших [20-31]. Численні публікації, монографічні дослідження відбили не тільки нові виклики часу, з якими зіштовхнулися історіософські погляди істориків на рубежі двох епох і навіть тисячоліть, але й увесь спектр нестандартних реакцій на ці виклики. Сучасний підхід до розуміння історії суспільних процесів по-новому ставить питання не тільки про можливу глибину і широту історії, але і про критерії об'єктивності і відповідальності з боку дослідника за власну творчу діяльність. Так наприклад, в умовах дихотомного процесу глобалізації і активізації регіональних процесів, повернення до етнічних витоків та етнокультурного ренесансу сприяє відродженню всіляких псевдоісторичних міфів і вигадок. „Одночасно в умовах наростаючої інтелектуальної безвідповідальності частини гуманітаріїв розкитується і штучно стають все більш проблематичними критерії історичної істини. Швидке прискорення супроводжується катаклізмами ходу історичного розвитку, що загрожує втратою історичної пам'яті і разом з ним – відчуття спадкоємності з минулим. А тому саме історики, вважає А.Я. Гуревич, покликані відновлювати і культивувати історичну пам'ять [2, с.6]. Саме з цим нерозривно пов'язане невідкладне завдання науковця – творчо використовувати спадщину попередників і виявляти головні тенденції історіографії нашого часу.

І тут необхідно визнати, що навіть в радянські часи в умовах жорсткого ідеологічного контролю з боку комуністичної партії у науковому середовищі гуманітаріїв існував певний методологічний плюралізм. Він проектувався з внутрішнього особистого інтелектуального змісту і світоглядного характеру кожного дослідника. Навіть сучасники змушені були визнати, що „по поглядах на теорію історичного знання ми можемо поділити всіх істориків на три групи: прихильників ідеалістичного розуміння історичного процесу, прихильників матеріалістичного розуміння історичного процесу і еkleктиків” [14,

с.10]. Тому, можливо, найактуальнішою проблемою методологічних студій у сучасній історичній науці стала проблема відношення до матеріалістичного розуміння історії, до історичного матеріалізму і, відповідно, до оцінки досягнень радянських істориків-славистів. Історична наука наприкінці ХХ ст. пережила глибоку внутрішню трансформацію. Це виразно виявилось і на поверхні академічного життя – у нелегкому процесі зміни поколінь, інтелектуальних орієнтирів і дослідницьких парадигм самої історичної науки. Як справедливо відзначав на сторінках „Нової та новітньої історії” В.І. Овсянников: „Для спадкоємців радянської науки їх рух вперед неможливий без розв’язання „проклятих питань сучасності”, тобто без обговорення „історичної долі” теорії марксизму-ленінізму” [10, с.82]. У той же час, „його аж ніяк не академічна критика і просте огульне заперечення стали своєрідною модою і для певної частини істориків” [16, с.77]. Тому тут вельми доречним є твердження авторитетного російського історика В.І. Кузицина, у якому він намагається закликати гуманітаріїв до більш дбайливого ставлення до наукової спадщини попередників, тому що „дослідження, що спираються на оновлене матеріалістичне розуміння історії, настільки ж правомірні і можуть бути настільки ж плідними, як і ті, які будуть виходити з концептуальних установок модернізованого Макса Вебера, положень культурної антропології або історіософії Фернана Броделя” [5, с.87].

Не відкидаючи позитиви формаційного підходу для вивчення багатоміліардної еволюції слов’ян, однак, вважаємо не менш раціональним застосовувати також цивілізаційний підхід до наукового дослідження історії, і, в тому числі, процесу національного пробудження західних слов’ян у ХІХ ст. та його наслідків для збереження національної специфіки етноспільнот впродовж ХХ – початку ХХІ ст. На сьогодні, широкі методологічні дискусії відносно співвідношення формаційного і цивілізаційного підходу до вивчення історії слов’ян у національній славистиці слабо помітні. Проте проблема співвідношення цивілізаційного і формаційного підходів у славистиці тісно пов’язана не тільки з методологією радянської славистики, а у тому числі із сучасними плюралістичними реаліями оновлення вітчизняної славистичної історіографії пострадянського періоду. Хотілося би сказати, що у перехідний час ті, хто прагнув відхреститися від традиційних стереотипів історичної свідомості, що були сформовані на методологічних постулатах марксизму про формаційність всесвітньо-історичного процесу, разом із брудною водою ідеологічного застою ледь „не виплеснули і дитини”.

Саме поняття формація має системоутворююче значення, як уявна база соціально-економічного і політичного ладу суспільства. В

основі формації домінує та чи інша форма приватної, або суспільної власності. Логічно, що перехід від однієї суспільної формації до іншої відповідно обумовлений зміною форм власності на основні засоби виробництва, а це відбувається під впливом прогресу продуктивних сил і далі відкриває нові матеріальні можливості для людської діяльності, для формування суспільних відносин. Сьогодні стало досить зрозумілим, що бажання окремих дослідників, що знаходяться у стані „наукової рафінації” остаточно відмовитися від формаційно-стадіального підходу і діяти з „чистого аркуша” може призвести до появи чергового методологічного міфу, в основі якого буде лежати знову ж одна ідея, але на цей раз цивілізаційна.

Тому доповнення марксистської методології саме цивілізаційним компонентом може мати вагоме значення в комплексних дослідженнях таких етапів історії західних слов’ян, як перехідний період від доіндустріального в індустріальне суспільство, а це сприятиме визначенню місця процесу пробудження слов’ян у рамках історії європейської цивілізації. Сьогодні у понятті „цивілізація” поєднуються як соціальні, так і культурні аспекти життя суспільства. В рамках цивілізаційного підходу до історії слов’ян можна вирішити такі проблеми, як виявлення людського і етнічного виміру цивілізації, механізмів формування особистості людини, як суб’єкта історії, а також зробити аналіз етнічної культури, як міри розвитку людини на теренах певного культурно-історичного типу. Цивілізаційний підхід дозволяє здійснити аналіз соціальних механізмів діяльності людей, що забезпечують саму можливість існування суспільства на даному рівні розвитку цивілізації.

Цивілізаційний підхід до вивчення світового розвитку та окремих міжнародно-політичних феноменів сьогодні продовжує збільшувати численну аудиторію своїх прихильників. Відповідь на питання про те, чому цивілізаційний підхід було сприйнято багатьма дослідниками перехідної епохи, як вихід з методологічного тупика, у якому опинилася пострадянська, і в тому числі вітчизняна історіографія, російський історик Л.Б. Алаєв бачить в неуважності дослідників-марксистів „до закономірностей, які нижче всесвітніх” [1, с.88]. Але природа наукової сфери не терпить порожнечі. Після остаточної катастрофи практики комунізму, що був останньою мультикультурною ідеологією, цивілізаційний підхід став основним методологічним важелем для підважування шарів минулого слов’янських народів.

Головні принципи цивілізаційної концепції всесвітньої історії, сформульовані А. Тойнбі та його послідовниками [17]. Наймонументальніше дослідження А. Тойнбі „Осягнення історії” багато вчених визнають шедевром історичної і

макросоціологічної науки. Його теорія є циклічною і локальною тому, що вона не розглядає історію як єдиний поступальний рух усіх народів в напрямку до однієї загальної цивілізаційної мети. Наявність європейської цивілізації, у внутрішній зміст якої входять слов'яни – це, швидше поступовий рух розвитку, для якого притаманні постійні складнощі і цивілізаційні пастки етнічної асиміляції, що здатні надломити і навіть зруйнувати цивілізацію. Генезис цивілізацій і відповідно слов'янського культурно-історичного типу, є результатом пошуку адекватних відповідей суспільно-політичного розвитку в умовах багатомітного співіснування слов'ян зі своїми західними сусідами. Відповіддю на західний виклик лужицьких сербів, чехів, словаків і у деякій мірі поляків стала розробка нових методів і напрямків соціальної активності за допомогою механізмів мімесису, тобто певного соціального наслідування західного прикладу, але за умови збереження своєї етнічності. До речі, своєрідністю західного слов'янського мімесису стало не тільки інтенсивне запозичення елементів західної культури, а паралельне зростання власної етнічної свідомості, що і стала підґрунтям для процесу етнічного пробудження.

Наявність цивілізаційного підходу дослідження руху західних слов'ян з відповідно наступною органічною інтродукцією до європейської спільноти дозволяє виявити чинники гармонії співіснування різних етнічних культур на теренах однієї цивілізації. У цьому контексті цивілізація як резервуар соціальної пам'яті локальних, і в тому числі слов'янських культур, піддає певній уніфікації національні культури відповідно до того або іншого ідеалу загальнолюдської єдності.

Сьогодні дослідження теми міжкультурного діалогу культур в історії і, в тому числі, слов'янських з західними культурами не тільки залишається традиційною темою, а також стає досить модним історичним сюжетом. На тлі процесів глобалізації, цивілізаційних мімесисів, невідворотності яких починає виглядати все більш очевидно, такий прискіпливий інтерес демонструє деяку двозначність історико-культурних перспектив. З одного боку, зрозуміло, що поширення у наші дні глобалістичного проекту сприяє культурній уніфікації. З іншого боку, саме тому вагомою для дослідника і, тим більше, актуальною залишається тема міжкультурного діалогу, який може відбуватися лише за межами глобалістичного проекту, але ніяк у його рамках. Двозначність сполучення глобалізаційної уніфікації з імперативом підтримки міжкультурного діалогу змушує славистів більше вивчати взаємозв'язок історії і культури, світових процесів і регіональних. У цьому контексті історичне знання про процес пробудження слов'ян як резервуару соціоетнічної пам'яті локальних культур піддається

певній уніфікації відповідно до прагматичних ідеалів загальнолюдської єдності. Таким чином, проблема дослідження історії міжкультурного діалогу у рамках європейської цивілізації, неминуче призводить до необхідності осмислення загальної поступовості як самої європейської історії, так і окремих слов'янських культур, що складають зміст загальної історії Європи.

Культурний діалог слов'ян з романо-германським світом, спроектований на генезис історичного процесу, ставить завдання осмислювати загальні процеси не тільки самої історії, як такої, а також неминуче призводить до розуміння схожості елементів різних за етнічною належністю культур, які все одно залишаються регіональними культурами. І тут необхідно відмітити, що аксіологічне сприйняття схеми загальності історичної динаміки, що складається з руху від мультимножини до єдності, логічно допускає не тільки можливість кінцевої крапки єдності історії, але й універсалізації культури. Питання полягає лише в тому, якими методами буде досягтися ця єдність і чи буде під час цього процесу збережена етнічна структура у надрах певної цивілізації. Європейська мультикультурність демонструє наявність не тільки збереження різних конфігурацій соціокультурних систем і малих етнічних одиниць (наприклад лужицьких сербів нараховується 40 тис., фризів 10 тис.), але й певної внутрішньої і зовнішньої напруги, яка необхідна для забезпечення власного етнозбереження.

Правда, на сучасному етапі в історико-геополітичному плані, дана концепція доведена американським вченим С. Хантінгтоном до теорії “конфлікту цивілізацій” [18, с.84-93]. На його думку, в останні століття відносини між цивілізаціями змінилися від переважання односпрямованого впливу західної цивілізації на всі інші до усталеної взаємодії всіх цивілізацій. При цьому С. Хантінгтон вважає, що „ера Заходу” закінчилась і почався „бунт проти Заходу”. Водночас, на думку дослідника, припинилися конфлікти між державами, що тривали впродовж цілого ряду століть, і почалися конфлікти між цивілізаціями. Не можемо, однак, повністю погодитися із деякими хантінгтонівськими положеннями тому, що історія слов'ян, зокрема, і у період національного пробудження XIX ст. засвідчує можливість злагодженого співіснування та розвитку різноцивілізаційних елементів. Тому, більш обґрунтованою методологією вважаємо комплексний підхід до вивчення історичного процесу – з поєднанням цивілізаційного та формаційного (стадіального) підходів, що був запропонований у другій половині 1990-х рр. рядом вчених [13]. Наприклад, Л.Б. Алаєв, роблячи спробу побудувати концептуальну суспільно-історичну модель розвитку вважає, що рафінованої „теорії цивілізаційного підходу дотепер немає”, а тому він

припускає, що „лише повне й органічне злиття формаційного (стадіального) і цивілізаційного (регіонального) підходів може дати корисну для істориків теорію історичного процесу” [1, с.89].

На думку іншого дослідника Р.Г. Ланди, „зовсім відверто очевидною є надуманість протиставляти формаційний і цивілізаційний підхід, тому що формація не існує поза цивілізацією, а цивілізація – не може існувати поза формацією” [7, с.95]. Про необхідність знайти в історичній науці збалансоване співвідношення між поняттями „суспільно-економічна формація” і „цивілізація” пише у роботі „Про деякі принципи положення методології історії” В.І. Кузіцин. Він пропонує свій варіант розв’язання проблеми „співіснування” двох методологічних підходів і вважає за доцільне ввести поняття „історична формація” як „якісно визначений етап історичного розвитку певного регіону, який має своєю особливу структуру, і включає не тільки соціально-економічній, але й інші сторони суспільних відносин” [5, с.86]. Маючи на увазі такий серйозний пробіл ортодоксального історичного матеріалізму, як „відсутність у ньому поняття окремого конкретного суспільства, як відносно самостійної одиниці історичного розвитку”, інший дослідник, Ю.І. Семенов, пропонує ввести до наукового обороту термін „соціально-історичний організм” („соціор”) [15, с.82], але всі вище згадані дослідники, не дивлячись на різній семантичний набір, дотримуються одноставної думки про необхідність дбайливого ставлення до формаційного підходу і творчо його поєднати з цивілізаційною концепцією розвитку людства.

Звичайно, славістика як соціально-історична наука не може знаходитися за межами методологічних дискусій. Наукова картина європейської історії динамічно розвивається не тільки під безпосереднім впливом нових концепцій і фактів, але й відчуває на собі дію існуючих слов’янських етнічних цінностей, змінюється в процесі їхньої історичної еволюції. Тому вивчення історії зовсім не виключає застосування парадигмального стадіального підходу, якщо не зводити його в догматичну домінуючу суспільного процесу. Такий метод дослідження видається найбільш раціональним і у вивченні унікального соціокультурного типу слов’янських етнічних спільнот та процесу їх національного пробудження і розвитку в ХІХ ст.

Таким чином, і формаційний, і цивілізаційний підходи до розв’язання проблем славістики мають усі права на подальше існування. При цьому, природно доповнюючи один одного, вони дають загальну об’єктивну й, у той же час, предметно точну картину історії слов’ян. Якщо теорія формацій зорієнтована на виявлення закономірностей, що властиві суспільству на різних стадіях його історії, а також його суспільній структурі на кожному з цих етапів, то цивіліза-

ційний підхід сприяє, насамперед, виявленню людського, етнокультурного виміру в історії.

Уникнення крайнощів і еkleктики у підходах, зокрема до національного пробудження слов’ян та вихід з теоретико-методологічного тупика нам вбачається в застосуванні методу комплексного аналізу у контексті цивілізаційного розвитку, який нещодавно запропонував відомий український теоретик історії Юрій Павленко. Дослідник уважно і критично розглянув та оцінив той арсенал принципів і методів пізнання, що були успадкованими від попередньої масштабної епохи розвитку історичної науки. В основі концепції лежить розроблена ним методологія взаємодоповнення принципів стадіальності, поліваріантності і цивілізаційної дискретності бачення історії, що також поєднано з персоналістичним розумінням ролі особистості у соціокультурному процесі. Дослідник наполягає на тому, що сучасний світоглядний алгоритм науковця-історика повинен мати „установку на принципову багатоваріантність (у межах потенційно можливого) ... Вочевидь, що такий загально методологічний погляд є значно більш притаманним для історика, ніж традиційний детермінізм” [12, с.16]. Згідно з ним, при розгляді світової історії доцільно дотримуватися триєдності принципів стадіальності (формаційності), полілінійності та цивілізаційної унікальності аналізу історичного процесу, що забезпечує “нове бачення соціокультурного руху людства, створює основу для розуміння внутрішньої єдності його економічного, соціального, політичного, культурного, релігійно-морального та інших аспектів” [11, с.158]. „Нове бачення історії” утвердило в історіографії більш гнучку уяву про розвиток людського суспільства: перехід від однієї форми суспільного буття перестав мислитися абсолютно визначеним певним суспільним законом, а тому у історичному процесі допускаються різноманітні відхилення і варіації. Обмеженому набору історичних форм суспільного існування традиційної історії „нова історія” протиставила значну кількість різних „культур”, „цивілізацій”, „субрегіонів”, що зводяться у визначені типи по сукупності різних „ознак”, „феноменів”, „діалогів” етнокультурних, політичних, господарських, ідеологічних та інших.

Сьогодні історик є свідком і практиком корінних змін співвідношення між історією різних соціальних груп, історією інтелектуальною, і ментальною. Історія суспільства та різних за розміром груп, що його утворюють, не може далі досліджуватися у відриві світової і регіональної картин від етнічної системи цінностей і символів. Іншими словами, мова йде про створення такого способу дослідження історії, який був би зорієнтований на відтворення історично-цілісної картини. Досягненню цієї цілі підпорядкований поліметодичний підхід, що протиставляється

традиційному розчленуванню історії, де історіософські підходи відокремлені і по суті справи не зв'язані між собою елементи. Відповідно, у світлі методології історичної еkleктики змінюється зміст понять „соціальне”, „культурне”, які спрямовуються на досягнення нового історичного синтезу. Проблема поліваріантності, альтернативності історичного розвитку, наявності в історії різних тенденцій і можливості для їхнього здійснення на сьогодні стає досить поширенням

концепцією у історичній науці. Питання можливого історичного потенціалу або варіанту неминуче і логічно виникає при відмові від ідеї загального детермінізму, що ще до недавнього панував у вітчизняній історіографії. При цьому, неважко зрозуміти, що проблема поліваріантності тісно пов'язана з наявністю суб'єктивного фактору і розумінням того, що люди беруть участь в історичному процесі не тільки у якості об'єкту, а й у якості автора історичного процесу.

1. Алаев Л. Б. Где тонко – там и порвалось! / Л.Б. Алаев // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С. 85-94.
2. Гуревич А.Я. Человек в истории. 1996 / А.Я. Гуревич. – М.: Coda, 1996. – 368 с.
3. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования / И.Д. Ковальченко. – М.: Наука, 1987. – 383с.
4. Кудрявцев В.Н. Об особенностях методологии социальных и гуманитарных наук / В.Н. Кудрявцев // Новая и новейшая история. – 1995. – № 3. – С. 3-9.
5. Кузищин В.И. О некоторых принципиальных положениях методологий истории / В.И. Кузищин // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С. 84-89.
6. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М.: Прогрес, 1975. – 284 с.
7. Ланда Р.Г. Обновление методологии или откат назад? / Р.Г. Ланда // Новая и новейшая история. – 1996. – № 4. – С. 93-99.
8. Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории / А.С. Лаппо-Данилевский. – Петроград: Изд. Академии Наук, 1923. – Выпуск 1. – 296 с.
9. Марков Д.Ф. Славистика как комплекс научных дисциплин / Д.Ф. Марков // Методологические проблемы истории славистики. – М.: Наука, 1978. – С.7-17.
10. Овсянников В.И. В поисках новых подходов к историческим исследованиям / В.И. Овсянников // Новая и новейшая история. – 1996. – № 4. – С. 81-87.
11. Павленко Ю. Три підходи до розуміння світового історичного процесу / Ю. Павленко // Політична думка. – 1997. – № 1. – С. 154-160.
12. Павленко Ю.В. История мировой цивилизации / Ю.В. Павленко. – К.: Фенікс, 2004. – 760 с.
13. Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В. Пути и перепутья современной цивилизации / Ю.Н. Пахомов, С.Б. Крымский. – К.: Международный деловой центр, 1998. – 432 с.
14. Саар Г.П. Источники и методы исторического исследования / Г.П. Саар. – Баку: Издательство АзГНИИ, 1930. – 177 с.
15. Семенов Ю.И. Материалистическое понимание истории: недавнее прошлое, настоящее и будущее / Ю.И. Семенов // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С. 75-83.
16. Смоленский Н.И. Теоретический плюрализм и проблемы исторической теории / Н.И. Смоленский // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3 – С. 74-78.
17. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії. У 2 тт. / А.Дж. Тойнбі. – К.: Основи, 1995. – Т. 1. – 537 с.
18. Хантингтон С.П. Запад уникален, но не универсален / С.П. Хантингтон // Мировая экономика и международные отношения. – 1997. – № 8. – С. 84-93.
19. Энгельс Ф. Людвиг Фейербах / Ф. Энгельс. – Москва-Ленинград, 1928. – 293 с.
20. Ankersmit F.R. The Dilemma of Contemporary Anglo-Saxon Philosophy of History / F.R. Ankersmit // History and Theory. –1986. – Vol. 25. – P.1-28
21. Ankersmit F.R. Historiography and Postmodernism / F.R. Ankersmit // History and Theory. – 1989. – Vol. 28. – № 2. – P.137-153.
22. Bevir M. The Errors of Linguistic Contextualism / M. Bevir // History and Theory. –1992. – Vol. 31. – № 3. – P.103-139.
23. Brown R.H. Positivism, Relativism and Narrative in the Logic of the Historical Sciences / R.H. Brown // American Historical Review. – 1987. – Vol. 92. – № 4. – P.908-920.
24. Carr D. Narrative and the Real World: an for Continuity / D. Carr // History and Theory. – 1986. – Vol. 25. – № 2. – P.117-131.
25. Hobart M.E. The Paradox of Historical Constructionism / M.E. Hobart // History and Theory. – 1989. – Vol. 28. – № 1. – P.43-58.
26. Martin R. Objectivity and Meaning in Historical Studies / R. Martin // History and Theory. – 1993. – Vol.32. – № 1. – P.25-50.
27. Mazlich B., Strout C., Jurist E. History and Fiction / B. Mazlich, C. Strout, E. Jurist //History and Theory. – 1992. – Vol. 31. – № 2. – P.143-181.

28. Norman A.P. Telling It Like It Was: Historical Narratives on Their Own Terms / A.P. Norman // *History and Theory*. – 1991. – Vol. 30. – № 2. – P.119-135.
29. Reisch G.A. Chaos, History, and Narrative / G.A. Reisch // *History and Theory*. – 1991. – Vol. 30. – № 1. – P.1-20.
30. Toews J.E. Intellectual History after the Linguistic turn: the Autonomy of Meaning and the Irreducibility of Experience / J.E. Toews // *American Historical Review*. – 1987. – Vol. 92. – № 4. – P.879-907.
31. Zammito J.H. Are We Theoretical Yet? The New Historicism, the New Philosophy of History and „Practising Historians” / J.H. Zammito // *Journal of Modern History*. – 1993. – Vol. 65. – № 4. – P.783-814.

РЕЗЮМЕ МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОЦЕССА СЛАВЯНСКОГО ПРОБУЖДЕНИЯ

Бевзюк Е.В. (Ужгород)

До сих пор в научной славистике остается достаточно распространенным отождествление методологии с методами исследования истории. Но методология истории – это скорее та часть исторической науки, которая занимается принципами и категориям исторического познания. К тому же, это философская дисциплина, потому что связана с историей мировоззрений, а поэтому она тесно переплелась с основными понятиями исторической науки. В методологическом плане исследования проблемы славянского Возрождения и философские подход решения данной проблемы славистики до середины 80-х годов прошедшего столетия не вызывали дискуссии, что было логическим следствием господства одной марксистской идеологии в исторической науке. Дальнейшая профессиональная практика исследователя историка-слависта ставит сложную проблему личной мировоззренческой перестройки в условиях идеологического плюрализма и глобальных вызовов.

Ключевые слова: славянское пробуждение историческое исследование, методология истории, славистика.

SUMMARY METODOLOGICAL PROBLEMS OF SLAVONIC INVESTIGATIONS

Ye. Bevzyuk (Uzhhorod)

Slavonic area has long been characterized by ethnic, cultural and religions variability, as well as by intense relationships among different ethnic and social population strata. Hence, there are numerous possible scientific themes and publicistic historic topics, a large mumble of research approaches the Slavonic problem. It has been reflected in numerous methods of investigating historic problems. History has evidenced sublicient data to elaborate scientific cognition methods. However, some methodologists show a Tendency of self-isolation in the field of the loafer with the empiric material and the real research practice.

Key words: Slavic awakening, historical research, methodology of a history, Slavic studies.